

İMAM MÜNZİRÎ'NİN HADİS İLMİNE YAPTIĞI HİZMETLER*

M. Hadi Turan**

Öz

İmam Münzirî, 581-656 yılları arasında yaşamış, Mısırlı, bir muhaddisti.

Hayatı boyunca hadis ilmi üzerine yoğunlaşmış ve bu alanda pek çok eser vermiştir. İslam hukuku ve İslam tarihi alanlarında da eserler kaleme almıştır. Ama onun en meşhur eseri, “Terğib ve Terhib”dir. Bu eseriyle meşhur olmuş ve eseri üzerine pek çok haşiye, talik, tahkik ve ihtisarlar yazılmıştır.

İmam Münzirî kendi döneminde yaşayan alimlerin ortak karakteristik özelliklerini taşıyan bir alimdi. Ahir ömrünü Kahire’de bulunan Daru’l-Hadisi’l-Kamiliye’de İslami dersler vererek geçirmiştir. Ardından 22 eser ve değerli öğrenciler bırakmıştır.

Anahtar Kelimeler: Muhaddis, Katkıları, İslami İlimler, Terğib ve Terhib

THE FACILITIES OF IMAM MUNZIRI ON THE SCIENCE OF HADITH

Abstract

Imam Munzirî, an Egyptian, a religious and sincere Muslim who lived between 581 and 656 and a great muhaddith.

During his life, he concentrated on the science of hadith and gave many works, especially on this field. He wrote many works on Islamic laws and Islamic history, too. But his famous work is “Terğib and Terhib”. So he became famous for his work.

Imam Munzirî is a scholar who had the common characteristics of the scholars living in his period. The last period of his life, he lived by teaching Islamic sciences in Daru’l Hadisi’l Qamiliyya in Cairo. Then he left 22 works and valuable students. The most merciful of Allah to him.

Keywords: Muhaddith, The Facilities, Islamic Sciences, Terğib and Terhib

Giriş

İmam Münzirî; İslâmî ilimlerin her birine Kitapla birlikte kaynaklık eden ve değerine değer katan hadis ilmiyle donanmış, hayatı boyunca amel etmiş örnek şahsiyetlerden biridir. Kendi döneminde devam ettirdiği ilim meclisleriyle adeta hadis ilminin feneri olmuştur.

Makale gönderim tarihi: 6.03.2017, kabul tarihi: 15.04.2017.

* Bu çalışmada büyük ölçüde D.Ü. Sos. Bil. Ens. bünyesinde 1998 yılında Hadis Bilim Dalında hazırlamış olduğum “Münzirî’nin Hadis Kültüründeki Yeri” adlı Y.Lisans tezinden yararlandım.

** Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, hadi211@windowslive.com

İmam Münzirî'nin, Abbasilerin son üç halifesi döneminde yaşadığı tespit edilmiştir. Vefat ettiği yıl ise, Moğolların insanlık tarihinin en büyük zulmünü gerçekleştirdiği, Müslümanların katledildiği, kültür mirası eserlerin yakılıp yıkıldığı yıl olmuştur. ¹

İmam Münzirî ilim tahsili için İskenderiye, Mekke, Harran ve Ruha gibi belli başlı ilim merkezlerine gitmiş, oralarda devrinin sayılı ilim adamlarının ders halkalarına dahil olmuştur.

1. Yaşadığı İslam Coğrafyasında Sosyal Hayat

İslam âleminde her türlü ilim, irfan ve sosyal faaliyetlerin merkezinde camiler bulunurdu. Bu yüzden ilk başlarda sadece dinî ilimler tedris ediliyordu. Zamanla Müslümanlar arasında felsefe, matematik, astronomi, tıp, fizik ve kimya gibi ilimler İslam dışı milletlerle olan ilişkiler sonucu yayılmaya başladı. Bu yüzden söz konusu dersler dini çevrelerce bid'at sayıldığından cami dışında yeni açılan öğretim merkezlerinde verilmeye başlandı. Abbasiler devrinin başlangıç yıllarında Cündişapur akademisi hala faaliyette idi. Sonradan felsefî ilimlere rağbetin ve tercüme faaliyetlerinin artması üzerine, Bağdat'ta Beytü'l-hikme denilen meşhur ilim yuvası faaliyete geçti.² Geçen zaman içinde gelişerek halife Me'mûn döneminde büyük bir merkez haline geldi. Bu arada mezhep taassubunun baş göstermesi sonucu, Fatimîlerin propaganda amaçlı Kahire'de kurdukları ve kütüphane ile kültür merkezlerini içinde barındıran Daru'l-hikmeyi de zikretmemiz gerekir. İslam dünyasında özellikle tercüme ve yüksek seviyede ilmî araştırmalar yapmak üzere Daru'l-hikmelerden sonra Daru'l-ilimler kurulmuştur.³ Ve nihayet o zamandan bugünlere kadar İslamî ilim, kültür ve medeniyetine en uzun soluklu hizmet edecek olan medreseler kuruldu. Medreselere ek olarak İslam coğrafyasında belli ilimlerin tedrisini amaçlayan Daru'l-huffaz, Daru'l-hadis ve benzeri müesseseler de yaygın olarak faaliyet göstermiştir. İmam Münzirî'nin yaşadığı dönem olan Eyyûbîlerin (661-750) son zamanlarında dört mezhebe göre tedrisat yapan medreseler açılmıştı.⁴

Belli başlı ilim merkezlerinde açılan irili ufaklı bu medreseler, eğitim ve öğretim faaliyetlerini 1258 yılındaki Moğol istilâsına kadar verimli bir şekilde sürdürmüştür.⁵

İmam Münzirî'nin ömrünün son zamanlarında dersler verip değerli öğrenciler yetiştirdiği ve devrinin en önemli Daru'l-hadisi sayılan Daru'l-hadisi'l-kamiliyye hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır.

Hadis eğitimi için tahsis edilen Kahire'deki bu ilk medreseyi, Eyyûbî hükümdarı el-Melik Kamil Nasruddin Muhammed b. Melik Adil 622/1225 yılında inşa etmiştir. Bilahare bu medresenin yanında yüz bin ciltlik kitap ihtiva eden büyük bir kütüphane de

¹ Tacuddin Subkî, Tabakatu's-Şafiiyye, Kahire, 1971, VIII, s. 261.

² Mahmut Kaya, "Daru'l-Hikme", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası A. Ş, İstanbul, 1993, VIII, s.538.

³ Ahmet Erünsal, "Daru'l-İlm", T.D.V.İ.A., VIII, s. 540.

⁴ Ramazan Şeşen, "Selahaddin-i Eyyubi ve Devlet", Harran Tarihi, Ankara, 1993, s. 322.

⁵ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasiler", T. D. V. İ. A., I, s. 40.

kurmuştur.⁶Bir araştırmada bu ilim müessesesinin kuruluşunun İslam dünyasında kurulan ilk Daru'l-hadisten üç asır sonra inşa edildiği ifade edilmektedir. Bunun da sebebi olarak burada mezun olanlara bürokraside yer verilmemesi ve devlet yönetiminde bulunanların bu tür medreseler kurmayıp soğuk davranmalarıdır. Bundan dolayı yalnızca Kur'an ve Hadis öğretimine tahsis edilmiş medreselerin sayısı İslam Dünyasında daima sınırlı olmuştur.⁷

Medreselerde muîdlik⁸ ve müderrislik görevleri, medrese vakıflarının şartlarına ve imkânlarına göre sınırlılık göstermektedir. Zira bir muîd (bu görevde uzun süre kalmış olsa bile), bulunduğu medresede veya diğer medreselerden herhangi birinde müderrislik makamında görev alabilmesi için o medreseyi vakfedenin şartlarına göre bu makamdaki görevinin boş olması gerekmektedir. İmam Münzirî'nin de yukarıda zikredilen şartlara ek olarak Şafii olması şartıyla bu medresede hocalığa kabul edilip tayin edildiği ifade edilmiştir. Buranın zamanla mezhep taassubu neticesinde Şafiiiler için tahsis edilmiş bir medrese şeklini aldığı zikredilmiştir. Burada çeşitli İslami ilimler okutulmuş ve değerli alimler yetiştirilmiştir.⁹

2. İmam Münzirî'nin hayatı

Tam adı; Zekiyuddin Ebu Muhammed Abdulazim b Abdulkavi b Abdillah b Selame b Sad b Said el-Münzirîdir. (571-656/1185-1258)

İmam Münzirî'ye zamanının hafızı, Mısır muhaddisi ve hafızı gibi birçok lakaplar verilmiştir. Kendisine "Mısrî"ve "Kayrevanî" nisbesi de verildiği belirtilmiştir.¹⁰

İmam Münzirî'nin Mısır'ın Füstât şehrinde dünyaya geldiği zikredilmiştir.¹¹ İmam Münzirî 11 yaşındayken babasını kaybetmiş, bundan sonraki hayatı sıkıntılarla geçmiştir. Künyesinden Muhammed adında bir oğlunun olduğunu anlıyoruz. Oğlunun da babası gibi hadislerle meşgul olduğu ve genç yaşta hayatını kaybettiği bildirilmektedir.¹²

İmam Münzirî, 656/1258 yılı Zilkade ayının 4. Günü olan cumartesi günü, ders verdiği Daru'l-hadisi'l kamiliyyede hakkın rahmetine kavuştuğunda 75 yaşındaydı.¹³

⁶ M.Serdar Bekar, "Eyyûbî hükümdarı el-Melikül-Kâmil Muhammed Eyyûbî", T.D.V.İ.A. , Ankara, 2004, c. XXIX, s. 68-70

⁷ Şakir Gözütok, İslam Eğitim Tarihinde müesseseleşme, Dini Araştırmalar Dergisi, Eylül-Aralık 2006, Cilt: 9, s. 38-39, bkz. http://isamveri.org/pdfdrq/D01949/2006_26/2006_26_GOZUTOKS.pdf- 28.04.2017

⁸ Muîd: Arapça bir kelime olup müzakereci, müderrisin derslerini tekrarlayıp izah eden müderris yardımcısı, müderrisin dersten ayrılmasından sonra onun dersini talebeye tekrarlayan kimse demektir. Bkz. Samî es-Sakâr, "Muîd", T.D.V.İ.A.,2006, Cilt XXXI, s. 86-87.

⁹ Mahmut Dündar, "Mısır Eyyûbîlerinde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri", Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2014, s.117, bkz. <http://docplayer.biz.tr/9598310-Misir-eyyubilerinde-egitim-ve-ogretim-faaliyetleri-mahmut-undur-doktora-tezi-felsefe-ve-din-bilimleri-anabilim-dali-prof-dr-abbas-celik-2014-her.html>- 28.04.2017

¹⁰ Zekiyuddin Ebu Muhammed Abdulazim b Abdulkavi b Abdillah b Selame b Sad b Said el-Münzirî, et-Terğîb ve't-Terhib min Hadis-i Şerif, Kahire, bty.,s. 22.

¹¹ Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabi, Tezkiretu'l-huffaz, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, bty.,IV, s.1436.

¹² Münzirî, a.g.e., s. 26.

¹³ Cemaluddin Ebu'l-Mehasin Yusuf b. Tağrî Atabeki, en-Nücumu'z-Zahire fi Müluki Mısra ve'l-Kahira, Kahire, bty.,VII, s. 63.

2.1. Tahsil hayatı

Daha küçük yaşta iken İmam Münzirî'ye babası Kur'an'ı ezberletti ve 12 yaşından itibaren hadis dersleri vermeye başladı. Hadis ilimleri yanında ulema meclislerine de katıldığı rivayet edilmiştir. Babasının vefatından sonra kendisinden ders aldığı ilk âlim, Mısırda Hanbeli mezhebinin ileri gelenlerinden biri olan Ebu Abdillâh Muhammed b. Hamd el-Ertahî el-Mısırî (v. 601) oldu.¹⁴ Başka bir rivayete göre ise ondan kıraat ilmi aldığı zikredilmiştir.¹⁵

Mısır'daki Atîk Câmîi civarındaki Nâsırıyye Medresesi'nde Ziyâüddîn Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân bin Muhammed bin İsmâil el-Kureşî'den fıkıh öğrendi. Abdülazîm Münzirî bu zât hakkında; "Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân'dan fıkıh ilmini öğrendim. Âlim, sâlih, edebî, güzel ahlâk sahibi bir zât idi" demektedir. Ayrıca edebiyat ve arûz ilmini. Muvaffaküddîn Ebü'l-İzz Muzaffer bin İbrâhim'den öğrendi. Münzirî, birçok İslâm memleketlerini dolaşarak oralardaki İslâm âlimlerinden ilim öğrendi ve icâzet (diploma) aldı.¹⁶

İmam Münzirî başlangıçta sadece fıkıh ve fıkıh usulü okumaya kararlı iken, babası gibi hocası Ebu Abdillâh Muhammed de onu hadis öğrenmeye teşvik etti. Bunun üzerine 23 yaşında iken devrinin çeşitli ilim merkezlerini dolaşarak hadis öğrenmeye başladı. İlmîni artırmak için Mekke, Medine, Yenbu' ve Suriye'yi dolaştı. Suriye'den sonra Bağdat ve Musul gibi ilim merkezlerini dolaştı. Bağdat'ta kıraat, fıkıh ve hadis âlimi olan İbnu'l-Muhayyir, Hama'da İbn Revaha ve Safiyye Kureşiyiye, Halep'te devrinin tanınmış muhaddisi Yusuf b. Halil, Abdulhalık en-Niştibri, Harran'da İsa b. Selame gibi tanınmış hocalardan dersler aldı. Bu uzun tahsil hayatı boyunca rivayete göre 1300 hocadan ders aldı. İmam Münzirî'nin, Mısır'da Atik camiine bitişik olan Nasırıyye medresesinde fıkıh okuttuğu, aruz, edebiyat ve lûgat derslerini gördüğü de zikredilmiştir.¹⁷ İmam Münzirî, Peygamber şehri Medine'de hafız Ca'fer b. Umursan, Şam'da Ömer b. Taberzez ve Muhammed b. er-Retf ve et-Tac el-Kindî ve onların tabakasından olan hocalarından dersler almıştır.¹⁸

İmam Münzirî'nin, son nefesini Zahiriyiye medresesinde ders okuturken verdiği rivayet edilmiştir.¹⁹

İmam Münzirî'nin başlangıçta Hanbeli mezhebine bağlı iken bilahare Şafî mezhebine intisap ettiği belirtilmiştir. Bu değişikliğin sebebi olarak kaynaklar şu bilgileri vermektedir:

¹⁴ Münzirî, a.g.e., 23.

¹⁵ Zehebi, Siyeru 'Alami'n-Nübela, Beyrut, 1990, XXIII, s.321.

¹⁶ <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/İslam-Alimleri-Ansiklopedisi/Detay/ABDULAZİM-MUNZİRİ/2306-28.04.2017>

¹⁷ Katip Çelebi, Keşfu'z-Zünun, Beyrut, 1994, II, s.2019-2020.

¹⁸ Zehebi, Tezkire, 1437.

¹⁹ Abdülaziz b. Şah Veliyullah ed-Dehlevî, Bostanu'l-Muhaddisin, (Terc. Ali Osman Koçkuzu), Ankara, 1988, s.168.

“En başta ebeveyninin ve hocası Makdisî'nin ısrarları, yaşadığı dönemde Şafii mezhebine karşı gösterilen ihtimam, o dönemde idarecilerin yüksek ilmi görevlere getirilecek kişilerin Şafii mezhepten olmalarını şart koşmaları ve nihayet özellikle Hanbeli mezhebine mensup olanların söz konusu makamlardan uzaklaştırılması ve yerlerine Şafii olanların medreselerin müdürlüklerine tercih edilmesi.”²⁰

2.2.Seyahatleri

İmam Münzirî de yaşadığı dönemde diğer âlimlerin yaptığı gibi ilmi seyahatler yapmıştır. Değişik ilim cemaatleriyle temas kurmuş, ders halkalarına dâhil olmuş, Halep, Erbil, Musul ve İsfahan'a giderek oradaki hocalardan dersler almak suretiyle icazetler almıştır.²¹

İmam Münzirî'nin Harran, İskenderiye, Ruha (Şanlıurfa), Hameyn, Mısır, Şam ve Cezireye de gittiği zikredilmiştir. Buralarda kendilerinden ders ve icazet aldığı şeyhlerinin isimlerini “et-Tekmile” adlı mu'cem eserinde belirtmiştir.²²

2.3.Hocaları

a. Ebu'l-Hasan Ali b. Encab Ebi'l-Mekârim el-Mufaddal b. Ebi'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Ays Müferrec b. Hatim b. Hasan b. Cafer b. İbrahim b. Hasan el-Lahmi el-Makdisî (614/1218)²³

Maliki mezhebinden olan Makdisî fazıl ve fakih idi. Hadis ve hadis ilimlerinde meşhur, hafızların ileri gelenlerindendi. İmam Münzirî, hocası Makdisî'nin kendisi hakkında yazdığı şiirlerinden birini şöyle aktarır:

Doğumumdan (beri) altmış yaşımı geçirdim

Birlikte (olduğum) en mutlu günlerimiz

Beni ziyaret edenin halimi sorduğu (günlerdir)

*(Hayat) kavgasına girenin hali nice olur?*²⁴

İmam Münzirî'nin diğer hocaları arasında şunları sayabiliriz:

b. Ebu Abdillâh Muhammed b. Hamd b. Hamid el-Ensari el-Ertahî(601/591). Münzirî'nin, rahmetli babasının ilim öğretmesi için kendisine teslim ettiği ilk hadis hocasının bu zat olduğu rivayet edilmiştir.²⁵

c. Sittü'l-Katibe Naime bt. Ali b. et-Terrah (604/1207). İmam Münzirî'nin kendisinden “kadın şeyhimiz” diyerek Şamda görüşüp ders aldığı hocasıydı.²⁶

²⁰ Münzirî, Terğib, s.23.

²¹ Yusuf b. İsmail en-Nebhanî, İthafu'l-Müslim bi ma fi et-Terğib ve't-Terhib, (Talik. Me'mun Sağırci). Beyrut, 1991,s. 43.

²² Münzirî, a.g.e., s.28.

²³ Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebi Bekr İbn Hallikan, Vefeyatu'l-A'yan, Beyrut, 1970, III, s.290.

²⁴ İbn Hallikan, a.g.e., s.292.

²⁵ Zehebi, Siyer, s.321.

²⁶ Münzirî, a.g.e., s.28.

d. İmam Ali b. el-Mufaddal el-Hafız (611/1214). İmam Münzirî bir müddet bu hocasının yanında kaldığını ve kendisinden çok istifade ettiğini belirtmiştir.²⁷

e. el-Kadı Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed b Abdillâh b. Mucellâ (613/1217).²⁸

İmam Münzirî, kendi döneminde, muhtelif şehirlerdeki kadın muhaddislerden büyük bir bölümünü zikrederek, onların eğitim-öğretim ve ilmî araştırmalardaki katkılarını göstermeye çalışmıştır.²⁹

2.4. İmam Münzirî'nin aldığı görevler

En önemli hocası olan Makdisî, Münzirî'nin Sahibiyye medresesinde ilk görev olarak imametle görevlendirilmesinde öncülük etmiştir. İmam Münzirî daha sonra Kahire'de Zafiriyye medresesinde hocalık üstlendi. Son olarak Kamiliyye medresesinde, ömrünün geri kalan 20 senesi boyunca ve Cuma namazı dışında dışarı çıkmadan aralıksız olarak dersler verdi.³⁰

2.5. Öğrencileri

İmam Münzirî, özellikle hadis ilmindeki derin bilgisi sebebiyle etrafında talebeleri eksik olmamıştır. İmam Münzirî öyle derin bir iştiyakla ders halkalarına devam etmiştir ki, biricik oğlunu genç yaşta kaybettiği zaman bile cenazesini medresenin kapısında uğurlayarak Allah'a emanet etmiş ve geri dönerek ders vermeye kaldığı yerden devam etmiştir. Bu şekilde ileride birbirinden değerli hoca olacak öğrenciler yetiştirmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

a-İbn Dakiku'l-İd: Muhammed Ali b. Vehb b. Mutî Ebu'l-Feth Takiyuddin el-Kuşeyrî (625/1228-702/1302).³¹

İmam Münzirî'nin en meşhur öğrencisidir. Kadı ve usul âlimlerinin en büyüklerinden olup kendi zamanında müçtehit sayılmıştır. Dimaşk, İskenderiye ve Kahire'de eğitimini tamamlamıştır. Vefatına kadar Mısır diyarının kadılığını yürütmüştür. Önemli eserleri arasında şunları zikredebiliriz:

1.İhkamu'l-Ahkam. Matbu olup hadisle ilgilidir. Bu eserdeki ahkam hadislerinden yola çıkılarak hadisteki metodu ortaya konulmaya çalışılmıştır.³²

2. el-İlham bi Ehadisi'l-Ahkam. Matbu olup küçük hacimlidir.

3. el-İlham fi Şerhi'l-İlmam. Yazma olduğu ve birinci cüz'ünün Ezher'de olduğu bilgisine ulaştık.

²⁷ Salih Karacabey, "İbnü'l-Mufaddal", T. D.V.İ.A., İstanbul, 2000, Cilt XXI, s. 129.

²⁸ Münzirî, a.g.e., s.30

²⁹ Bkz. Mehmet Eren, "Kadınların Hadis İlmine Katkıları", AÜİFD, Ankara, 2003, Cilt XLIV, Sayı I, s. 95.

³⁰ Zehebi, Tezkire, Cilt IV, s.1437.

³¹ Hayruddin ez-Zirikli, el-A'lam, Beyrut, 1992, 340.

³² bkz. Selahattin Yıldırım, "İbn Dakik el-İd ve ahkâm hadislerini şerh etmedeki metodu" İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2014, "Basılmamış Doktora Tezi.

b- Ebu Muhammed Şerafuddin Abdülmü'min b. Halef b. Ebi'l-Hasan ed-Dimyâtî (705/1306).

c-Şemsuddin İbn Hallikan (681/1282). “Vefeyatu'l-A'yan” adlı meşhur eserin sahibidir.

d-İzzüddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Abdurrahman eş-Şerif el-Hüseynî, el-Halebî (695/1297).³³

3. Eserleri

İmam Münzirî'yi İslam dünyasına tanıtan eseri “et-Terğib ve't-Terhib” adlı meşhur eseridir. Bu eserinin çeşitli hatlarla yazılmış yazmalarını görme imkânına kavuştuk. Bu eser üzerine bir hayli şerh, haşiye, ihtisar, ta'lik ve tahkik çalışmalarının yapılmış olduğunu gördük.

İmam Münzirî'nin İslami ilimlerden başta hadis olmak üzere fıkıh ve tarih alanında üç dalda eser verdiğini tespit ettik.

Yukarıda zikrettiğimiz gibi hadis ilmine önce babası daha sonra ise hocaları tarafından yönlendirilmişti. Hadis ilmiyle olan ilgisi ister istemez tarih ilmiyle de ilgilenmesini gerektirdi. Fıkıhla ilgisine gelince; başlangıçta kendisi Hanbeli mezhebine mensuptu. Ancak yaşadığı dönemde eğitim ve öğretim çevrelerinde mezhep taassubunun etkisi, Kamiliyye medresesinde görevlendirilmede Şafii mezhebine mensûbiyetin şart koşulması sebebiyle mezhep değişikliğiyle birlikte fıkıh ilmine de yönelmiştir. İmam Münzirî'nin hadis, fıkıh ve tarih ile ilgili verdiği eserler rivayete göre 22 dir.³⁴

3.1. İmam Münzirî'nin hadisle ilgili eserleri

a. Erbaûne hadîsen fi isti'nai'l-ma'rûf beyne'l-müslimîn ve kadi hevaicihim.

Bu eseri Münzirî derlemiş, Ebu Abdillah es-Sülemî de şerh etmiştir. Eserin tashih ve ta'likini yapıp yayına hazırlayanın Muhammed Abdurrezzak Hamza olduğu ve eserin basım tarihi belirtilmemekle beraber Cidde'de basıldığı bilgisi verilmiştir.³⁵

Bu eser üzerine ayrıca el-Münavî'nin tahrir ve ta'lik yaptığı, Semir Taha b. Meczup tarafından da 1986'da tahkik edildiği bildirilmiştir.³⁶

b. Muhtasaru Sahihî'l-Muslim. Ebu Talib Sıddık Hasan Han el-Kannûcî bu esere şerh yapmıştır. İmam Münzirî bu muhtasarını Muslim'in tertibinden başka bir şekilde tertiplemiştir. Bu farklılık özellikle kitabın bablarında ve hadislerinde göze çarpmaktadır. Elbânî, bu esere tahkik yapmış ve 2 cilt halinde 1969 Kuveyt'te basılmıştır.³⁷

c. Muhtasaru Sunen-i Ebi Davud. İmam Münzirî'nin bu eseri, Hattabî'nin “Mealim”i ve İbnu'l-Kayyim el-Cevzî'nin Meâlîm'e yaptığı “Tehzib”iyle birlikte (üçü bir

³³ Çelebi, a.g.e., Cilt II, s. 806.

³⁴ Münzirî, et-Tekmilâ li Vefeyati'n-Nekale, (Tahk. Beşşar Avvad Ma'ruf), 1401, byy., Cilt II, s. 929.

³⁵ Heyet: (Selahaddin Hafini, Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, Muhiddin Atiyye), Delilu Müellefat, Beyrut, 1997, Cilt II, s. 661.

³⁶ Heyet, a.g.e., Cilt II, s. 661.

³⁷ Bkz. <http://www.ilimdunyasi.com/sahih-i-muslim-muhtasari/sahih-i-muslim-muhtasari/?wap2>, 02.05.2017

arada) Ahmed Muhammed Şakir ve Muhammed Hamid'in tahkiki ile 8 cilt halinde Beyrut'ta 1947 tarihinde basılmıştır.³⁸

d. Muhtasarı Sunen-i Hatib el-Bağdâdî. İmam Münzirî'nin bu eserinin yazma olduğu bildirilmiştir.³⁹

İmam Münzirî'nin hadise ilişkin en meşhur eserinin Terğib ve Terhib olduğunu söylemiştik. Bu yüzden bu eser hakkında ulaşabildiğimiz bilgiyi aktararak İmam Münzirî'nin hadis ilmine katkısını ve bu eserden hareketle hadis ilmindeki metodunu görelim:

Terğib ve Terhib

İmam Münzirî'nin Terğib ve Terhib'i, Muhyiddin Deyyib Mestu, Semir Ahmed Attar ve Yusuf Ali Bedevî tarafından tahkik edilerek 4 cilt halinde ve Arapça olarak 1996 yılında Beyrut'ta basılmıştır. Toplam 3006 sayfadır. Araştırmamızda diğer baskıları arasından bu baskıyı seçtik.

İmam Münzirî'nin bu eseri, müellifinin adıyla özdeşleşen, genelde Hadis ilminin özelde Terğib ve Terhib edebiyatının en önemli başyapıtı, dalında çığır açan eserlerindedir. Zira bu eser, kendisinden sonra yazılan ve derlenen ve yazılacak olan zeyl, hamîş, haşiye ve bu türden olan eserler için bir örnek ve bir ölçü olmuştur. Terğib ve terhib konusunda telif edilen çok sayıdaki eserin en meşhuru ve üzerinde en çok çalışma yapılanı Münzirî'ye ait et-Terğib ve t-Terhib'dir. Hadislerdeki terğib ve terhib örneklerini derleme faaliyeti II. (VIII.) yüzyıl gibi erken bir dönemde başlamış, ancak bu alanda kaleme alınan eserlerin büyük çoğunluğu zamanımıza kadar ulaşmamıştır.⁴⁰

İmam Münzirî'nin bu eserinin İslam dünyasında revaç görmesinin nedenleri arasında, kendisinin güzel ahlakı ve ilmiyle amel olması da zikredildiğini görmekteyiz.

Ebu Zehv'in belirttiği gibi, Terğib, derleme (cem') ve hadislerin sıhhat derecelerini açıklama açısından en iyi teliflerden biridir. Bu yüzden de günümüze kadar vaiz ve mürsitlerin büyük çoğunluğunun itimadını kazanmıştır. Bugün dahi vaaz ve irşat faaliyetlerinin başucu kitapları arasında yerini almaktadır.⁴¹

İmam Münzirî, Terğib'i kitaplara, baplara ve bölümlere ayırmada fakihlerin yolunu takip etmiştir. Lakin muhaddislerin tarzını da büsbütün terk etmemiştir. Hatta ancak hadis ehlinin tasnifatında bulabileceğimiz kitapların ve bapların başlıklarını tercih etmiştir. O kitabına, ihlâs hadislerini sunmakla başlar, ardından taharet ve arkasından namazla devam eder. Edep kitabı, cennet ve cehennem sıfatları kitabı vb. bölümler de ardından gelir.⁴²

Hadislere müteselsil numara verilmiş olduğundan, Terğib ve Terhib'de toplam hadis sayısını, sahih-hasen-zayıf-mevzu ve merfu-mürsel-mevkuf addedilmelerine göre aşağıda gösterdiğimiz tabloda dökümanını ortaya koymaya çalıştık.

³⁸ Heyet, a.g.e., Cilt I,s. 442

³⁹ Münzirî, Terğib,s.33.

⁴⁰ Mehmet Görmez, "Terğib ve Terhib", T.D. V. İ.A, Cilt, XXXX., s. 509.

⁴¹ Ömer Lütfi Çakan, Hadis Edebiyatı, İstanbul, 1985, 122.

⁴² Suyuti, Tedrib, s.132, 133.

<u>Sahih-Merfu Hadis</u>	<u>Sahih-Mürsel Hadis</u>	<u>Sahih-Mevkuf Hadis</u>
1509 Adet	2 Adet	4 Adet
<u>Hasen-Merfu Hadis</u>	<u>Hasen-Mürsel Hadis</u>	<u>Hasen-Mevkuf Hadis</u>
1819 Adet	4 Adet	27 Adet
<u>Muttasil-Zayıf-Merfu Hadis</u>	<u>Zayıf-Mürsel Hadis</u>	<u>Zayıf-Mevkuf Hadis</u>
1597 Adet	6 Adet	21

1819 adet hasen-merfu hadis, 4 hasen-mürsel hadis ve 27 hasen-mevkuf hadis.

İmam Münzirî “Terğib ve Terhib” adlı eserinin mukaddimesinde belirttiğine göre, zayıf görüp (ruviye) kelimesiyle zayıflığına işaret ettiği toplam hadis sayısı, 574’tür. Diğer hadislerle toplam hadis sayısı, 5580’dir.

İmam Münzirî, bu eserini tasnif etmesine sebep olarak şunu zikretmiştir:

“Allahu Teala, “Muhtasarı Sünen-i Ebi Davud” ve “Hilâfiyyat ve Mezahibi’s-selef” adlı kitapların yazılmasını nasip ettiğinde –ki bu da Allah’ın bizim üzerimizdeki fazlı ve minnetinin genişliği sayesinde olmuştur- kabiliyetli, yüce gayretler sahibi, dünyada zühtle, Allah’a yönelmekle, ilim ve amelle vasıflanmış bir öğrenci (Allah o ve onun gibilerini kendisine daha da yakınlaştırsın), benden onlara terğib (teşvik) ve terhib (uyarı) konusunda kapsamlı, isnat ve illetlerle ilgili uzun açıklamaların zikredilmesi sebebiyle uzun yer işgal eden ve bu sebepten bıktırıcı olmaktan uzak, senetsiz bir kitap yazmamı istedi. Ben de bir taraftan istihare yaptım, diğer taraftan da işi isteyene güçlük gösterdim. Niyetinin sağlamlığı ve ihlâsının tam olduğuna kesin kanaat getirdikten sonra onun isteğine uydum. Ona ilmi değeri çok, hacim olarak küçük olan bu kitabı imla ettirdim. Bu kitap (değişik kitaplarda dağınık halde bulunan terğib ve terhib konusunda açık olarak varit olmuş hadisleri kapsamakla yetinmiştir. Hz. Resulullah’ın fiillerinden açıkça terğib ve terhib anlaşılmayanları zikretmedim. Yalnızca bir bab veya bir bab hacminde hadisler yazdım. Zira eğer aksini yapsaydım, bu kitap okuyucuyu usandıracak bir hacimde olurdu.”⁴³

Bir konunun terğib ve terhib yönlerini dile getiren hadisleri iki grupta toplamak suretiyle önce terğibi sonra da terhibi ilgilendiren hadisleri yazdığı, baştan sona kitabın bu tertip üzere telif edildiği görülmektedir.⁴⁴

İmam Münzirî, bu eserdeki telif metodunu da şöyle açıklamaktadır:

“Önce hadisi zikrederim. Sonra da ihtisar için aşağıda zikri gelecek olan meşhur kitap sahibi imamların kendilerinden rivayet ettikleri ravilere nispet ederim. Bu meşhur kitapların ravilerinden hepsini değil, sadece herhangi birisini zikrederim. Özellikle sahiheyn veya birisinde olursa böyle yaparım. Sonra hadisin isnadına, sıhhatine, hasen

⁴³ Münzirî, a.g.e., s.51.

⁴⁴ Çakan, a.g.e., s.123.

veya zayıflığına ve buna benzer durumlarına işaret ederim. Eğer hadisi kendisine nisbet ettiğim kişi hakkında, tahrir konusunda sağlam bilgi yoksa önce geçtiği gibi isnadı zikretmem. Çünkü isnadı zikretmenin en büyük amacı, hadisin sahih, hasen ve zayıflık veya buna benzer durumlarına vakıf olmaktır. Bu durumu da ancak, hafız imamlar veya tam bir marifet ve itkan sahibi olan âlimler bilebilirler. Terğib ve terhib konusuyla ilgili hadislerin rivayeti hakkında önceki dönem âlimleri tesâhül gösterdiler. Öyle ki onlardan birçoğu, durumunu açıklamadıkları halde, uydurma(mevzu) hadisi bile zikrettiler.”⁴⁵

Hafız Münzirî'nin hayatı, tevâzû ve zühd menkıbeleriyle doludur. Dünya malına önem vermez, günahlardan ve şüpheli şeylerden kaçınırdı. İlme her türlü ihtimamı vermiştir. Kendisi şöhretinin doruğunda olduğu halde, toplumda zahitliğine önem vermeye devam etmiştir. Bu konuyla ilgili olarak Subkî, “Tabakatu’ş-Şafiyye”sinde babasından Münzirî ile ilgili görüşlerini şöyle nakleder:

“O, Kamiliyye medresesinde bir kimseyle çekişmeksizin yıllarca hocalık yaptı. Oradan ayrılması da ilim için olmuştur. Şüphelilerden günah diye çekinmiştir. Onun verası, hikâye edilenden daha derindir.” Ahir ömründe Daru’l-Hadisi’l-Kamiliyye’de ders verdi. Medreseden Cuma namazı dışında çıkmazdı. Son nefesini de bu kutsal mekânda verip yüce Rabbine kavuştu.”⁴⁶

3.1.1. Belirli konulara göre yazılmış hadis kitapları

- a. Amelu’l-yevm ve’l-leyl.
- b. Mecâlis fi yevmi aşura.
- c. el-Muvâfakat.

d. Kifâyetu’l-müteabbid ve tuhfetu’l-mütezehhid.⁴⁷ İmam Münzirî'nin bu eseri, Mecdi es-Seyyid b. İbrahim'in tahkikiyle 1986 yılında Kahire’de yayınlanmış olup 93 sayfadır.

3.1.2. Diğer hadis kitapları

- a. es-Sahih.
- b. el-Cem’u beyne’s-Sahihayn
- c. Mişkâtu’l-yakîn fi Ehadîsi Seyyidi’l-Murselîn. Bu eser, Muhammed Abdulmun'im tarafından tahkik edilmiş ve Kahire’de basılmıştır. Baskı tarihi belli değildir.

3.2. Fıkıhla ilgili kitapları

İmam Münzirî'nin fıkıhla ilgili eserleri çok azdır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla “Kitabu’l-hilafiyat ve Mezahibu’s-selef” adlı bir eser kaleme almıştır. Ayrıca İshak eş-

⁴⁵ Münzirî. a.g.e., Cilt I, s.49.

⁴⁶ Subki, Tabakat, Cilt V, s.108.

⁴⁷ Münzirî, Terğib, s.33.

Şirâzî'nin "et-Tenbih" adlı eserini şerh etmiştir. Bilindiği gibi bu eser, Şafii mezhebince itibar gören 11 ciltlik bir eserdir.⁴⁸

3.3. Tarih (İlmu'r-rical) ile ilgili kitaplar

a. el-İ'lâm bi ahbari şeyhi'l-buhari Muhammed b. selam.⁴⁹

b. Tarihu men dehele Mısır.⁵⁰

c. Mu'cemu'l-mütercim.⁵¹

d. el-Fevâidu's-seferiyye.⁵²

e. et-Tekmile li Vefeyati'n-Nekale. 4 cilt halinde Beyrut'ta 1981 yılında Beşşar Avvad Ma'ruf'un tahkikiyle yayınlanmıştır.

f. Kitabu'l-işârat ila emâkîni'z-ziyârât. Eser, kabir ziyaretlerini zikreder. Özellikle sahabe ve sonraki devirlerde yaşamış ulema ve önemli şahsiyetlerin tanıtır. Arapça kaleme alınmış olup nesih hattıyla yazılmıştır. İstanbul merkez kütüphanesinde Nadir eserler bölümünde 6309 no'lu demirbaş ve 922 no'lu tasnif numarasıyla kayıtlıdır. Toplam 59 varaktır.

4. Terğib ve Terhib Üzerine Yapılan Çalışmalar

İmam Münzirî'nin bu meşhur eseri üzerine şerh, ta'lik ve ihtisar nevinden birçok çalışma yapılmıştır. Bazıları şunlardır:

a-Burhaneddin Ebu İshak İbrahim b. Muhammed b. Mahmud ed-Dımaşki (900/1495), "en-Naci" diye meşhurdur. Terğib ve Terhib'e ta'lik yazmıştır. Terğib'e ayrıca "Ucaletu'l-impla" diye isimlendirdiği bir haşiye de yazmıştır ki bu çalışmasında müellif, Terğib'de mevcut olan unutmama, hata ve hazf olan yerlerde özel bir itina ile tashihler yapmıştır.⁵³

b.Hasan b. el-Feyumî (9. Asır alimlerinden) Terğib'e bir şerh yazmıştır.⁵⁴

c.Cevabu'l-hafız Ebu Muhammed Abdulazim el-Münzirî el-Mısırî an Esileti fi'l-Cerh ve't-Ta'dil. Bu çalışmayı Abdulfettah Ebu Ğudde yapmıştır. Eser 1411 yılında Halep'te yayınlanmıştır.⁵⁵

d.Ebu Esmâ Mâcid b. Muhammed b. Ebi Leyl tarafından imam Münzirî'nin cerh ve ta'dil ile ilgili verdiği hükümleri hâvî "Ricaletüllezine Tekelleme Aleyhim el-Hafız

⁴⁸ Münzirî, a.g.e., s.49.

⁴⁹ Çelebi, a.g.e., Cilt I, s.128.

⁵⁰ Suyuti, Buğyetu'l-Vuat,Cilt I, s.4.

⁵¹ Zehebi, *Siyer*, s.321.

⁵² İbn Hallikan, a.g.e., s.163.

⁵³ Çelebi, a.g.e., Cilt I, s.335-336.

⁵⁴ Brockelmann, Tarihu Edebi'l-Arabi, Cilt VI, s.257.

⁵⁵ <http://majles.alukah.net/t654/>. 03.03.2017.

Münzirî Cerhen ve Ta'dilen fi Kitabihi et-Terğib ve't-Terhib" adlı eseri derlemiştir. Eser Mısır'da 1410 yılında basılmıştır.⁵⁶

e.Yusuf el-Kardavî'nin " Münteka min Kitabi't-terğib ve't-terhib li'l-Münzirî" adlı çalışması Katar'da Sunnet ve Siret Araştırmaları merkezinde 1988 de ve 2015 yılında da Erbil'de 2 cilt halinde basılmıştır.⁵⁷

f.Terğib, Habiburrahman el-A'zamî tarafından ihtisar edilerek "Muhtasaru Terğib ve't-Terhib" adı altında Beyrut'ta h. 1401 yılında yayınlanmıştır.⁵⁸

g. Tehzibu't-Terğib ve't-Terhib. İbn Hacer el-Askalânî (852/1448) bu çalışmasında Terğib'i ihtisar etmiştir.⁵⁹

İbn Hacer eseri hakkında şunları zikretmiştir:

*"Allahu Teâlâ asrının dahisi, hadis hafızlarından şeyh Şihabuddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî'ye ilham etti. İmam Münzirî'nin adı geçen kitabını dörtte üç kadar kısalttı. Senedi kuvvetli, metni sağlam olan hadisleri seçti. Eşanlı olan hadislerden pek azını aldı. Ravilerden söz ederken bir-iki kelime ile yetindi. Böylece itimada şayan hoş bir kitap meydana geldi. Bu kitapta hadis senetlerinden ve metin incelemelerinden bahsedilmemiştir."*⁶⁰

Diğer taraftan "hadis ilminde zevâid müellifleri genellikle müsned ve mu'cemlerin zevâidlerini çıkarmakla beraber, bazen başka herhangi bir furû' kitabını da zevâide esas kabul etmişlerdir. Nitekim İmam Bûsirî, Beyhakî'nin "es-Sünenü'l-kübrâ" ve Münzirî'nin "et-Terğib ve't-terhib" isimli eserlerinin zevâidlerini çıkardığı tespit edildiği" ifade edilmiştir..⁶¹

5. Hadis İlmindeki Yeri

İmam Münzirî, ilmiyle amel eden gerçek bir âlim olması dolayısıyla kendi zamanında ve sonraki dönemde, genişleyen İslam coğrafyasında, özellikle hadis ilminde, terğib ve terhib edebiyatında hatırı sayılır bir mevki vardı. Onun bu edebiyat sahasındaki metodu bugüne kadar da taklit edile gelmiştir. Kendi çağdaşı olan âlimler de onu hadiste hüccet saymış ve hafız lakabı vermişlerdir.

Hafız Münzirî'nin ilim elde etmek için gittiği memleketlerdeki âlimler, onun ilme olan iştiağı, fazileti edebi ve fazileti dolayısıyla ona karşı derin bir sevgi ve muhabbet beslemişlerdi. Bu durum onu daha fazla mütevâzi kılmaya itmiştir. Kendilerinden hadis aldığı kişilerin hayatlarını titizlikle ve teferruatlı bir şekilde soruşturması, doğum ve ölüm tarihlerini sağlam bir şekilde belleyip korumasına yardımcı oldu. Elde ettiği bu değerli bilgileri ve kendi şeyhlerinden olan 18 âlimin isimlerini, tarih ile ilgili "Vefeyat" adlı

⁵⁶ https://books.google.com.tr/books/about/%D8%A7%D9%84.html?id=cL5nGwAACAAJ&redir_esc=0 - 03.03.2017.

⁵⁷ Bkz. <http://shamela.ws/index.php/book/14333>. 03.03.2017.

⁵⁸ Heyet, a.g.e., Cilt II, s.611.

⁵⁹ Çelebi, a.g.e., Cilt I, s.335-336.

⁶⁰ İbn Hacer, Tehzibu't-Terğib, s.11.

⁶¹ Abdullah Karahan, Hadis Edebiyatında Zevaidler, UÜİF Dergisi, Bursa, 2004, C.13, Sayı:1, s. 91-138

büyük hacimli kitabının cüzler kısmına koymuştur. Bu bilgiler, onu asrındaki alimlere tanıtmıştır. Hadis ilmi açısından çok faydalar da sağlamıştır. Öyle ki, kendinden sonraki nesillere hadis ulemasını tanıtıyor ve onların âli isnatlarını haber veriyor. Şeyhlerinden erkek olanların yanı sıra kadın olan âlime ve muhaddisleri de zikrediyordu.⁶²

Kamiliyye medresesindeki hocalığı ona, yüksek ilmin nişanesi olarak taç giydirmiştir. Öyle ki, hicri VII. Asrın ilk yarısında zirve noktasına ulaştı ve sarsılmaz bir mevkiye ulaştı. Bu durumu, öğrencileri, akranları ve hatta çağdaşı olan alimlerden öğrenmekteyiz. Hasımlarıyla muhaliflerinin bile ona karşı konulmaz bir sevgi ve gıptalarıyla karışık bir biçimde Münziri'nin güçlü yorum ve şerhleriyle hadislerin kapalılığını gidermesi ve açıklığa kavuşturmasını takdir etmişlerdir.⁶³

Sonuç

İmam Münziri, özellikle hadis ilmi sahasında yaptığı çalışmalar nedeniyle yaşadığı döneme damgasını vurmuştur. Onun İslam dünyasında ve özellikle de ilim çevrelerinde tanınmasını sağlayan en önemli eseri olan “Terğib ve Terhib” üzerinde bugün bile yüksek lisans ve doktora düzeyinde çalışmalar yürütülmektedir. Halk arasında da bu eser oldukça rağbet görmüş, günümüze kadar özellikle vaaz ve irşat faaliyetlerinde başucu kitabı olarak istifade edile gelmiştir.

İmam Münziri'nin diğer eserleri üzerinde de birçok çalışma yapılmış, onun hadis ilmindeki kariyeri ortaya çıkarılmış, bu sayede kendisine derin bir saygı duyulmuştur.

Hadis alanında özellikle de terğib ve terhib dalında ilk akla gelen isim İmam Münziri'dir. Bunun dışında hayatı boyunca ilim ve irfan yuvası medreselerden ve müderrislikten ayrılmamış, birbirinden değerli öğrencileri verimli birer alim olarak İslam dünyasına kazandırmıştır.

İmam Münziri ilmî kişiliği yanında güzel ahlakı ve takvası sayesinde gerek kendi dönemindeki alimler olsun ve gerekse sonraki nesiller arasından onun eserlerini okuyanlar olsun, onu takdir etmekten kendilerini alamamışlardır!

Kaynakça

ATABEKİ, Cemaleddin Ebu'l-Mehasin Yusuf b. Tağrî, *en-Nücumuz-Zahire fi Müluki Mısra ve'l-Kahira*, Kahire, bty.

BROCKELMANN, Carl, *Tarihu'l- Edebi'l-Arabi* (Almancadan Arapçaya tercüme eden: Dr. es-Seyyid Yakub b. Bekir), Kahire, 1927.

ÇAKAN, Ömer Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, İst. 1985.

ÇELEBİ, Katip, *Keşfu'z-Zunun*, Beyrut, 1994.

⁶² Münziri, Terğib, s.118-125.

⁶³ Münziri, Tekmile, Cilt IV, s.1438.

DİHLEVÎ, Abdulaziz b. Şah Veliyullah, *Bostanu'l-Muhaddisin*, (Terc. Ali Osman Koçkuzu), Ankara, 1988.

ERÜNSAL, Ahmet, “*Daru'l-ilm*”, D.İ.A., İst., 1993.

HEYET : (Selahaddin Hafini, Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, Muhiddin Atiyye), *Delilu Müellefat*, Beyrut, 1997, II, 661.

<http://majles.alukah.net/t654/>. 03.03.2017.

<http://shamela.ws/index.php/book/14333>. 03.03.2017.

https://books.google.com.tr/books/about/%D8%A7%D9%84.html?id=cL5nGwAACAAJ&redir_esc=0 -03.03.2017.

İBN HALLİKAN, Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr, *Vefeyatu'l-A'yan*, Beyrut, 1970.

KARAHAN, Abdullah, *Hadis Edebiyatında Zevaidler*, UÜİF Dergisi, Bursa, 2004.

KAYA, Mahmut, *Daru'l-hikme*, D.İ.A., Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası A. Ş, İst. 1993

MÜNZİRÎ, Zekiyuddin Ebu Muhammed Abdulazim b Abdulkavi b Abdillâh b Selame b Sad b Said el- Hafız Zekiyüddin Abdulazim el-Kavî, *et-Terğib ve't-Terhib min Hadis-i Şerif*, Kahire, bty.,

NEBHANÎ, Yusuf b. İsmail, *İthafu'l-Müslim bi ma fi et-Terğib ve't-Terhib*, (Talik. Me'mun Sağırci). Beyrut, 1991.

SUBKÎ, Tacuddin, *Tabakatu's-Şafiyye*, Kahire, 1971.

SUYUTÎ, el-Hafız Ebi'l-fadl Celaleddin Abdurrahman b. Ebi bekr, *Buğyetu'l-Vuat*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 2005.

ŞEŞEN, Ramazan, “*Selahaddin-i Eyyûbî ve Devlet*”, Harran Tarihi, Ankara, 1993.

YILDIZ, Hakkı Dursun, “*Abbasiler*”, D.İ.A., İst., 1988.

YUNİNÎ, Şeyh Kutbeddîn Ebu'l-feth Musa b. Muhammed b. Ahmed b. Kutbeddîn, *Zeylu mir'ati'z-zaman*, byy., 1957.

ZEHEBÎ, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tezkiretu'l-huffaz*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, bty.

ZEHEBÎ, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b Ahmed b. Osman, *Siyeru 'Alami'n-Nübelâ*, (Tahk. Muhammed Ebu Ata), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.

ZİRİKLİ, Ebu Ğays Muhammed Hayruddin b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Faris, *el-A'lam*, Beyrut, 1992.